

ATASÖZLERİ HAKKINDA ATASÖZLERİ YA DA ATASÖZLERİNİN TOPLUMSAL ANLAMI

Yazan: İlhan BAŞGÖZ
Çeviren: Nurdan Tuhfe TOÇOĞLU*

Genelde folklor tanımına ve içeriğinde bulunan bilmece, atasözü, halk masalı ve oyun gibi özel türlere olan ilgi 1960 ve erken 70'lerde doruk noktasına ulaştıktan sonra belirli ölçüde azaldı. Diğer gündemde olan folklor çalışmalarının önemli bulup ilgilendiği gibi, tanımın alanındaki araştırmacılar bazı eski sorulara yeni yanıtlar önerdiler. Tanımlanamayan atasözü örneğinin, (Dundes 1975: 96) yeni sorular üretmiş ve diğer yanıtlanamamış soruları geride bırakmıştır. Yine de bu konudaki araştırmalar bizim folklor anlayışımızın yönünü tayin etmektedir. Bu tanımla ilgili hacimli bir literatür olduğu halde, hâlâ folklor öğrencilerine-folklorun kendisi hakkında bile- işe yarar bir tanım verebilecek konumda değiliz. Sorunlar araştırmaların özelliklerinden çok tanımın bağlamından kaynaklanmaktadır. Sosyal bilimlerde herhangi bir ögenin, yani bir geleneğin ya da bir türün tanımı durağandır ve bu tanımlar formüle edildikten sonra da sabit kalırlar; fakat folklor devinimsel bir hayata sahiptir; ve kendi ayrıcalığını koruyabilmek için toplumun içinde sürekli değişir. Ayrıca bizim folklor ve folklor türlerini kavrayışımız da analitik yorumlarla birlikte değişir. Atasözü veya bilmecenin anlaşılabilirliği biçim, yapı ve sembol olarak yeni anlamlar üretir. Tanımın içeriğini mantıksal ve felsefi açılardan ele alan folklor-dışındakilerin öne sürdükleri de burada alıntılanmayı hakediyor görünmektedir. "Tanım" diyor John W. Miller, "keyfidir, is-

teğe göre değişkendir, doğru veya yanlış; fakat yararlı uzlaşımlardır" (Miller 1960: 40).

Tanım, sadece bilim adamları için değil filozoflar, hümanistler ve halkın tanımladığı türlerde, nesnelere, kavramlarda bilhassa dilde ve folklor türlerinde kullanılabilir olmalıdır. Arap dilciler ve dilbilimciler İsa'dan sonra beşinci yüzyıl gibi erken bir dönemde atasözleri, bilmeceleri, tekerlemeleri ve masalları (Naggar: 19) tanımlamaya çalışmışlardır. Halk, dünyanın her yerinde bilmecelere, atasözlerine, halk şarkılarına v.b. anlamlar yüklemiştir. Folklorcular ya da bu alanda fikir sahibi olanlar folklor tanımının değerini ve önemini fark etmelerine rağmen, (Dundes 1966: 508) bir türü ilgilendiren (örneğin atasözleri) halk tanımlarının bütünü -onlardan ne öğrenebileceklerini görmek amacıyla- biraraya getirme çabasına girişmemişlerdir.

Neredeyse bütün kültürlerde, atasözü alanında türün halk tanımıyla ilişkili oldukça bol veri mevcuttur. Selwyn Gurney Champion'un 190 ülkeden 12000 atasözü içeren geniş çaplı araştırmasının "Atasözleri ve Atasözleri Hakkında Söylenenler" başlıklı bölümünde 124 atasözü tanımı yayımlanmıştır (Champion 1938: 3-9). Ben bu sayıya on tane Türkiye'den beş tane İskoçya'dan (kaynakçaya bakınız) ekleme yapıyorum, böylece benim çalışmam 44 kültürel alandan elde ettiğim 143 atasözünün halk tanımını içermektedir. Aşağıdaki

* Bilkent Üniversitesi Türk Edebiyatı Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi

verilenler “atasözü hakkında atasözleri”nden bazılarına örnektir.

Atasözleri deneyimin çocuklarıdır. (İngiltere)

Ölüm ve atasözü kısa olanı sever. (Almanya)

Atasözleri patika bilgeliğidir. (İsviçreli-Alman)¹

Bilge adam atasözleriyle zorlukları aşabileceğini bilendir. (Yoruba²)

İlgili kültürlerdeki etnografik veri eksikliği bu atasözlerinin mesajını bulanıklaştırır. Hangi bağlamda ne zaman, nerede, kimin tarafından söylendiği göz önünde bulundurulmaksızın, atasözlerinin tümü atasözü hakkında tarif edici bilgiler ve hükümler verirler. Bundan dolayı onlara atasözünün halk tanımı veya halkın tarifi denebilir. Aşağıdaki kategoriler halk tanımında atasözünü tanımlarken kullanılmaktadır.

1. Bağlamın vasıtasıyla olan tanım:

Burada atasözü bağımsız bir varlık olarak görünmektedir ve olumsuz, olumlu veya yeterli olma niteliklerine dayanılarak karakterize edilmişlerdir. A. Olumlu tasvirler: Atasözü: yalan değildir (Rusça, Estonya dili, Lübnanca); doğruyu söyler (İskoç dili); bütün iyi düşünceleri içerir (İngilizce); iyi bir derstir (İsviçreli-Alman); doğrudur (İskoç dili); doğrudur (İngilizce, İrlanda dili, Gal dili, İbranice, Alman İbranicesi, Kızılderili dili); kanıtlanmıştır (İskoç dili); bilgeliktir (Baskça); çocuklardır (İngilizce); yanlıdır (İsviçreli-Alman); ve deneyimin kıızıdır (Hollandaca). B. Yeterli tasvirler: Atasözü; bazen yalan söyler (İskoç dili); vazgeçilebilir fakat buna rağmen doğrudur (İrlanda dili); dosdoğrudur ama iyi anlamıyla (Almanca); bir parça doğru içerir (Slovenca); senin gemin limana yanaşincaya kadar aktarılmamalıdır (İskoç dili). C. Olumsuz tarifler: Atasözü; yanlışlık içerir fakat süt ekşi olabilir (Kızılderili dili); asla yalan söylemez; ama anlamı aldatır (Almanca); dosdoğrudur (bazıları) fakat iyi anlamıyla (Al-

manca); biri diğerine karşı sürekli muhaliftir (İsviçreli-Alman); iki anlam taşımayan atasözü olmaz (Nandi dili). Burada not edilmesi gereken, atasözlerinin olumsuz tasviri onları tümüyle yıkıma uğratmaya yönelik değildir, türü ayırmak için bir çeşit kusur bulmaya çalışırlar.

2. Nutuk ve söylevle bağlantılı olan tanım:

Bu kategori şu yorumları içermektedir. Atasözü; konuşmadaki meşaledir (Boşnakça); konuşmak için bir attır [ne zaman konuşma canlılığını yitirirse, onu yeniden canlandırır- Yoruba dili]; söylev için özdür (Arapça); o, söyleve bir cevher, bir çiçek, tuz ve bir yıldızdır (İbranice); söylevin et suyudur (Yoruba dili); sözcüğe bir lambadır (Arapça); iyi söylenmiş bir sözcüktür (Sanskritçe, Siyam dili); sözcüklerin anlamlarını ters yönde değiştirir (Hausa dili); dile bir süstür (Farsça); söyleve bir süstür (Farsça); söylevin içine baharat koyar (Somali dili).

3. Özün vasıtasıyla tanım:

Bu kategori atasözünün özünü sosyal sınıf, ülke, millet ve bireyle bağlantılı olarak tasvir etmektedir. Atasözü: sokağın zekasıdır (Almanca); patikanın bilgeliğidir (İsviçreli-Alman); yol kenarı söyleyişi (Yunanca); insanların bozuk paralarıdır (Rusça); Çar'ın sözcüğüdür (Rusça); insanların ruhlarıdır (İngilizce); insanların vicdanıdır (İsviçreli-Alman); milletin göstergesidir (Kongo dili); milleti tasvir eder (İsviçreli-Alman); akıllı adamlar atasözlerini yaratırlar aptallar onları tekrar ederler (İskoç dili); atasözleri benliği yansıtır (Arapça) (Yakul al Hakum 1975: önsöz). Bazı kültürel vasıflar atasözlerinin özünü tanrısalılaştırırlar buna da tanrının sesi derler (İspanyolca, Japonca); biraz İncil'dendir (İspanyolca); Tanrının davuludur (Pencap dili); Tanrının orkestra davuludur (Doğuya özgü).

4. Zamanda ve uzamda dönüşümün ve yayılımın anlamı aracılığıyla tanım:

Atasözü, hiçbir zaman mevsimini yitirmez (İngilizce); yıllara göğüs gerer (Kızılderili dili); çağların zekasıdır (Almanca); zaman geçmesine rağmen kalır (Kızılderili dili); kelebek gibidir bazıları yakalanır, bazıları kaçır (Almanca, İsviçreli-Alman); halk arasında yayılır (İzlanda dili); başka bir kabileye geçmez (Masai dili); eğer fakir bir adam atasözü üretmişse onu bozmaz (Almanca).

5. Prestij ve güç vasıtasıyla tanım:

Atasözü: tartışılmaz (Rusça); üstündür (İrlanda dili); ustalaşmıştır (İrlanda dili); çelişendir (İrlanda dili); yıpranmıştır (İrlanda dili); hiçbir zaman yanlış yorumlanmamalı (İskoç dili); izinden gidilmeli (Türkçe, Soysal: 55); biri atasözlerini dinlemezse yardım için haykırarak zorunda kalır (Türkçe, Soysal: 55).

6. Biçim vasıtasıyla tanım:

Ölüm ve atasözü kısa olanı severler (Almanca); atasözü bir kuşun gagasından daha kısadır (İsviçreli-Alman); güzel küçük alegorilerdir (İsviçreli-Alman).

7. İşlev vasıtasıyla tanım:

Atasözü; bir hırsızın bilge yapar (Estonya dili); hatırlatmak için üretilmiştir (Fransızca); köylüyü Moskova'ya kadar yürütür (Rusça); faydalı bir uyarıdır (İsviçreli-Alman); teselli verebilir (İsviçreli-Alman); kişinin güzel konuşmasını sağlar (Çince); kişiyi saygı değer kılar (Çince); zorluklara çözümler bulur (Yoruba dili); karar verir (Yoruba dili); öğüt vericidir (İsviçreli-Alman); kaybolduğunda bir at gibidir; biz bir atasözünü onu bulmak için kullanırız (Yoruba dili, Dundes 1966:507).

Bu halk tanımlarını topladığımız belli başlı kültürlerdeki bağlamsal bilginin kıtlığı araştırmacıların karşılıklı analiz yapmasını engellemektedir. Buna karşın bazı genel bulgular yararlı ve kullanılabilir gözükmektedir. Elde bulunan bilgi, atasözlerinin halk tanımının

kültürler arası geçiş olduğunu açık seçik bir biçimde gösterir. Dünyadaki birçok kültür atasözlerinin sadece tanımlanabilir olduğunu söylememekte; fakat atasözlerini benzer özellikleriyle, yani içerikleri, biçimleri, işlevleri, kökenleri ve sosyal bağlamları vasıtasıyla da tanımlamaktadır. Kültürel geçişlilik burada bitmez. Daha geniş kapsamda almak gerekirse farklı yerlerde yaşayan halk, atasözünün resmi, yöresel ve işlevsel özelliklerini onaylar. Kısaca ifade etmek gerekirse, geleneksel değer, doğruluğun ifade edilişi ve atasözünün geleneksel söylev oluşturmadaki desteği kültürel geçişliliğin ana hatlarıdır. Bazı durumlarda bir kültürdeki atasözü tanımı diğer kültürde aynen tekrarlanır. "Atasözleri kelebekler gibidir, bazıları yakalanır bazıları kaçır" sözü İsviçre, Almanya ve Rusya'dan hiç değişmeden kayda geçirilmiştir. Halbuki halk tanımlarının içerdiği örnekler, milli özellikler, geçerlilik ve özgünlük sergilerler. "Çar'ın sözcüğü bir atasözüdür" ve "bir atasözü aşkına bir köle Moskova'ya yürür" atasözleri ancak Rus atasözleri olabilir.

Referans kategorilerin benzerliğinden dolayı halk ve folklorcular atasözünü büyüleyici bulurlar. Halk iyi bir nesnel görüş, akılcı yargı yeteneği ve saf gözlemi sergiler; ki bu nedenle okur folklorcunun halkın söylediğini basit bir biçimde tekrar etmeyişi şaşkınlıkla karşılar. Aşağıdaki folklorcuların düşüncelerine değinelim.

Atasözleri insanların oluşturduğu bir kaynaktır ve insanların atasözlerini ulusal karakterlerinin ve geleneklerinin bilgisine ulaşmak için kullanması hiç de anlamsız değildir. Çünkü atasözleri bu ulusal karakter ve gelenekleri sadakatle yansıtmaktadır. (Backstrom, Champion 1938)

Bir insanın sözleri düşüncelerini aynalar; dolayısıyla atasözleri insanların içinde buldukları toplumun başat tavır ve tutumlarını, kültürel örüntülerini yansıtır. (Joseph Raymond 1954: 57)

Atasözü, ataya ilişkin geleneğin başarılı bir özet ifadesidir. (Mc Kenna, Champion 1938: 381)

Toplumların tamamında işaret edilmiş üstü örtülü çatışmalar vardır ya da o toplumlarda belirli ölçüde düzene sokulmalarına ihtiyaç duyulan formüle edilmiş çatışmalar vardır; ki atasözleri bu anlamda geniş rol oynar. (Finnegan 1970: 389-401)

Halkın atasözleri biçiminde ürettiği ve tarif ettiği hükümlerin yukarıda aktarılan düşüncelerden bir farkları yoktur. Bu konuda örnekler verilebilir: Kongo'dan "atasözleri milletlerin özetidir"; İskoçya'dan, "atasözlerinde insanların vicdanı hüküm verici konumdadır"; Yoruba'dan "Bilge adam atasözleriyle zorlukları aşabileceğini bilendir"; Almanya'dan "atasözleri yılların bilgeliğidir". Atasözünün halk tanımının bireysel kökenleri olabilir, bu durum aktardığım tanımlar aracılığıyla örneklendirilebilir:

Atasözü halka ait dilin bilgeliğidir. (Isaac D'Israeli, Champion 1938: 46)

Akıllı adamlar atasözlerini yaratırlar aptallar onları tekrar ederler. (Isaac D'Israeli, Champion 1938: 46)

Hiçbir atasözü deyişi yoktur ki doğru olmasın. (Cervantes, Champion 1938:46)

Öte taraftan bir birey olarak yazarların halk kültürlerinden aldıkları atasözlerini öğrenerek aktarmış olmaları da mümkündür. Kesin olarak halk tanımının özündeki sorunun giderilebilmesi için her bir atasözünün üzerine bağımsız bir çalışma yapılması gerekir; fakat biçim, işlev, öz ve bağlam yönünden göz önünde bulundurulduğunda halk tanımlarının özünün nereden geldiği önemsenmeksizin atasözlerinin bilimsel analizi kadar içerikleri, karmaşıklıkları ve nesnellikleri de uğraş konusu edilmelidir.

Yukarıda verilen ikinci kategorideki halk yorumları anonim olarak atasözü bağlamının bağımsız bir varlığı ve

bağımsız bir sosyal kullanım alanı olduğunu inkâr eder ve sorunsala böyle bakıldığında atasözleri sözlü kültürün bölünmez bir parçası olarak genel olarak söylevde, konuşmada ve dilde görülür. Bu kategori atasözüne yardımcı bir işlev yükleyerek sözlü iletişimin daha iyi ifade edilmesini sağlar. Aslında dünyadaki hiçbir kültür atasözünü bağımsız bir tür olarak kabul etmez ve kullanmaz. Atasözü daima diğer folklor türlerinin örneğin epik, romans, halk hikâyesi, halk şarkısı, efsane ve benzeri performans gerektiren durumlar olarak söylev ve konuşmanın bir parçasıdır. Atasözü kültürel geçmiş göz önünde bulundurarak bir düşünceyi, bir fikri veya bir hükmü desteklemek ya da karşı çıkmak için aktarılır veya ifade edilir. Sadece Türkiye'de ve Afrika'daki oyunlarda atasözlerinin sınırlı ve yarı-bağımsız kullanımı gözlemlenmektedir. Bu oyunda yarışmayı kazanabilmek için iki takımdan birinin daha çok atasözü üretmesi gerekir. (Boratav 1964: 68; Yankah 1985: 18) Afrika'dan bir halk anekdotu atasözleriyle söylemin arasındaki ilişkiyi mükemmel bir şekilde açıklamaktadır.

Bir keresinde çok ünlü bir atasözü söyleyenin yeni Akan reisi kendine atasözleri söylemesi için çağırıyor. Atasözü söyleyen, reisin gözlerini birkaç saniyelikliğine kapatıp açmasını söyleyerek "nasıl bir rüya gördün?" diye reise sorar. Reis uyumadığı için rüya görmeyeceğini ifade eder. Atasözü söyleyen cevap verir: "Uyumadan rüya göremezsin, söylev olmadan da atasözü söyleyemezsin". (Yankah 1985: 18)

Bazı durumlarda atasözünün halk tanımını genel kültürle uyum içindedir. Örneğin Müslüman ülkelerde Allah'ın sözlerinin sadece Kuran'da bulunabileceğine ve peygamberin düşüncelerinin sadece hadiste olacağına kutsal ve tanrısal özün atasözlerine atfedilemeyeceğine inanılır.

Sadece Afrika halkı tarafından nak-

ledilen, atasözünün uzlaşmanın ve karar vermenin aracı niteliğindeki işlevi bilimsel araştırmalarla keşfedilmiştir (Finnegan 1970: 412-13; Messenger 1959: 73).

Sadece Rusya'da atasözünün kökeni devlet başkanına atfedilmektedir. Avrupa'da bireyciliğin sosyal ve politik felsefe olarak kurulması yüzyılları almıştır ve geleneksel bir araç olarak atasözünün değeri çok daha fazla sorgulanmıştır.

Çeşitli kültürlerde atasözünün halk tanımı yoktur; ama atasözü sözcüğünün kendisi yalın anlamını verir. Yunancada atasözü sözcüğü "paroemian" dır ve anlamı "sokak konuşması"dır. Çincedeki konuşma dilinde atasözü "su-hua"dır ve anlamı "genel söyleyiş"dir. Macar atasözü olan "koz-mondas" da aynı anlama gelir. Her kültürde halk tanımı sadece atasözünün anlamını tekrar eder (Champion 1938: xv-xvi).

"Atasözü" sözcüğü ve bu atasözlerinin halk tanımı aynı anlama geldiği halde, neden bu ikisinden sonuncusu gereklidir? Soruyu daha genel bir ifadeyle sormak gerekirse; atasözünün halk tanımına olan ihtiyaca hangi sosyal, psikolojik ve tarihsel durumlar neden olmuş ya da bu ihtiyacı gerekli kılmıştır? Bu soru her bir kültüre adanmış bağımsız çalışmalar tarafından yanıtlanmalıdır. Sadece o zaman bu sorunsalın uluslararası boyutunu öğrenebiliriz. Eğer öyleyse niçin bir çok kültür atasözünün halk tanımını içerir ve niçin atasözünün halk tanımını gereklidir?

Bu düşünceye koşut olarak, Türkçe atasözlerini analiz etmeye kalkışıldığında ve onları kültürel gelişme bakımından açıklamaya çalışıldığında o atasözünü bir başka atasözümüyle tanımlama veya yeniden tanımlama ihtiyacı doğmaktadır. Tarihsel açıdan bakıldığında, Türkçe atasözü hakkında ilk hüküm-ki bu bençe halk tanımı olarak en erken tarihli olanıdır-1480-1481 de yazılmış olan el

yazması Kitab-ı Atalar'da geçmiştir (İzbulak 1936: 885H). 792 tane atasözü içeren bu el yazması bilinmeyen bir yazar tarafından sözlü kültür ürünlerinden üç yıl süren bir çalışmayla derlenmiştir. Kitabın yarım sayfalık girişinde yazar şunu belirtmektedir: "Atalar sözü Kuran'a girmez [Allah'ın sözü değildir] ama anlam bakımından koşut değer içerir"([yanınca yel yel yarışur] İzbudak 1936: ön-söz; Boratav 1954: 229)³. Yazar ardından atasözünün dini niteliklerini kanıtlamak için destekleyen deliller sunmaya devam eder.

Atalar kırk yıl boyunca genel bir tabir kullanmışlardır ve bu sayede bu tabir yayılarak doğal, mükemmel ve gelecek nesiller tarafından dinlenen bir atasözü haline gelmiştir. Atalar diye kullandığım sözcük aslında Türkleri ve Türkmenlerin ataları değil, peygamberler ve evliyalardır. Atasözleri Kuran'dan ve hadislerden meydana gelmiştir [Kutsal gelenek]... Atasözleri Âdem zamanından beri peygamberler tarafından dilden dile söylenen sözcüklerdir. (Boratav 1954: 229)

13. ve 15. yüzyıllar arasındaki bütün atasözü kaynakları yazarın iddiasına karşı olarak, atasözünü Türk ve Türkmen atalarını temel almaktadır. Atasözü, Türkçedeki atasözünün asıl anlamı, atalardan kalmış kültürün canlılığına tanıklıktır. Bir 15. yüzyıl epiği olan Dede Korkut'un kitabında, atasözü mistik atadan Korkut Ata'nın sözleri olarak sunulur.

Peygamber zamanına yakın, ki barış üzerine olsun, Bayat kabilesinden Korkut Ata adında bir adam ortaya çıktı. Oğuz Türklerinin mükemmel bir kâiniydi. O ne dediyse olmuştu. Daha önceden görülmemiş bir çok çeşit haberler getirirdi. Korkut Ata Oğuz insanların sorunlarını çözerdi. Ne çeşit sorun ortaya çıkarsa çıksın çözerdi. Oğuz insanları hiçbir zaman Korkut Ata'ya danışmadan hareket etmezlerdi. Dede Korkut bir

gün sinirlenerek diğer Oğuz beylerine öneride bulunmak için nutuk çekti. Şimdi benim kanımın ne söylediğini göz önünde) bulunduralım: “Eğer biri Allah’ı aramazsa hiçbir iş başarıya ulaşmaz; ölen bir adam hayata yeniden getirilmez; küller bir tepe oluşturmaz; eski düşmandan dost olmaz” (Lewis 1974: 190-91)

Dede Korkut tarafından söylenmiş yukarıdaki paragraf “öğüt yoluyla” atasözlerinden oluşmuştur. Bunun yanında diğer atasözleri de buluyoruz, numaralanmış altmış beş atasözü, bu epğin gerekli bir bölümü olarak sekiz epik ezginin arasına karıştırılmıştır. Korkut Atamitik bir ozan, şaman, kâhin, bir kabilenin bilgisi ve hâttâ bir azizdi. Bu vasıfların hepsi en eski Türk kabile kültürünün farklı tarihsel bölümlerinin parçalarını sergilemektedir. Geleneksel ozan kendisinin artistik özelliğini genellikle bir rüyada gördüğü kutsal bir çağrıdan elde etmiştir. Mitik ataların kutsal ruhları ya da ölmüş şaman ve tanrılar anlatılan-söylenen epik anlatıların yeni bir görevi için “ozan”ı seçerler ve seçilen ozanı kendisini geliştirmesi için büyülü artistik güçlerle donatırlar. Onun sözlerinin (ki onlar bir şarkı, bir epik ya da bir atasözü olurdu) doğaüstü ilham aracılığıyla oluştuğuna inanılırdı ve bu sözlerin gücü doğa, insan ve hayvanların güçlerinin üstündeydi. İşte bu nedenle Türk ozanı çocuk doğumlarını kolaylaştırır veya kışkıkları sona erdiren kahramanlıkları anlatan epikleri söylemesiyle bilinirdi. (Zhirmunskii 1960: 188-89)

Ataların kabile kültü ve atasözü hayatı yaşadığı sürece epik bir anlatının bir parçası olsun veya olmasın Türk ve Türkmen atalarını temel almayı sürdürür ve bu nedenle ileteceği mesaj için başka bir sosyal saygınlık ve kutsallık kaynağı gerekmez. Çeşitli değişmeler –Türk kabile toplumunun kapalılığı, bir ortaçağ Osmanlı imparatorluğunun temeli ve Ortodoks islamın artan etkisi—

kabilesele kültürü oluşturdu ve kahramanlığı anlatan epik kültürü yok etti. Bu büyük yapısal değişme sürecinde Türk ataları Müslüman azizler kutsal figürler olan babalara ve dedelere dönüştürülmüşlerdi. Romans söyleyenler epik ozanların yerini aldı. 15 yy. yüzyılda ortaçağ Müslüman edebiyatından edebi kanonları, stili ve konuları kopyalayan yeni bir klasik edebiyat ortaya çıktı. Yeni kültür değişiminde büyük rol oynayan Müslümanlık her türlü pagan uygulamalarına ve kutsal atasözünün özü (orijinali) olan ata ibadet kültürünün inancına karşı çıktı.

Kitab-ı Atalar yazarının didaktik tür için duyduğu aşkı ve hayranlığı gösteren atasözlerini toplanması için harcadığı üç yıl kendisi için de bir dönüm noktasıydı. El yazmasının kısa girişindeki edebi üslûptan yola çıkılarak, yazarın sözcük seçiminden, kullandığı dini kavramlardan, onun Müslüman okullarında edebi gelenek içinde eğitim görmüş bir Osmanlı entellektüeli olduğu varsayılabilir. Buna karşın yazar Kitab-ı Atalar’da çok sevdiği halk kültürünü koruma altına almıştır. Yazar, Müslüman şehir imparatorluğu içinde hüküm süren bu yeni kapalı sosyal bağlamda kabile atalarının atasözlerinin korunamayacağını açıkça fark etmişti. Bu türü yeni koşullara uygun hale getirmek için bazı değişiklikler gerekiyordu.

Dolayısıyla Kitab-ı Atalar’ın yazarı atasözünün üst-anlamını (meta-meaning) kabile kültüründen koparmış ve onu yeni bir büyüsel kaynak olarak İslam’la ilişkilendirmiştir. Böylece atasözünün mesajının gücü yeniden canlandırılmıştır. Müslüman kutsal geleneği ve onun 15. yüzyıl içindeki başat ve güçlü otoritesi atasözlerini saygıyla ve onun sosyal prestijini kurtararak kutsamıştır.

Türkiye çalışmalarından anlaşılan, atasözü anlatıları ve genel kültür arasındaki uyumun uyumsuzluğa dönüştüğünde atasözünün halk tanımının ge-

rekli olduğudur. Böyle bir durumda atasözünün anlamı, mesajı, işlevi, büyüsel-dinsel ilişkileri ya da sosyal yaşamı yeni ve farklı yorumları zorunlu kılar. Çeşitli bakımlardan atasözünün halk tanımı, atasözünün yeniden yorumlanması ve yeniden tanımlanması aracılığıyla eski uyumun yeniden kurulmasına yönelik bir çabadır. Türkiye çalışmaları içinde bu yeniden yorumlama atasözünün sosyal prestijini ve gücünü artırma yönünde gelişirken Avrupa'ya ilişkin bazı halk tanımı çalışmaları ise atasözünün sosyal prestijini ve gücünü azaltma yönünde gelişmektedir; ki bu durum Avrupa'da yüksek bireysel kültürün yararınadır.

NOTLAR

¹ Atif yapılmadan alıntılanan atasözleri Champion'dan alınmıştır.

² Yoruba sözcüğü "Doğu Guyana zencileri" anlamına gelmektedir. Çev. Not.

³ Aynı atasözünün iki varyantı 16. ve 17. yüzyıl kaynaklarında bulunmuştur.

KAYNAKLAR

- Backstrom, C.A. *Introduction to the Proverbs of Sweden*. In Champion, p.c., 1938
- Borataw, P.N. *Adventures Merveilleuses Sous-terre et Ailleurs de Ertoshtuk Le Geant des Steppes*, in Collection UNESCO. Paris: Gallimard, 1965.
- . "Quatre-vingt quatorze proverbes turcs de xve siècle resté inédites". *Oriens* (1954), Vol. 7: 2.
- . ve C. Başgöz. "Riddles and Proverbs." *Philologicae Turcicae Fundamenta* Vol. II. Weisbaden: Franz Steiner Verlag, 1964.
- Champion, S.G. *Racial Proverbs: A Selection of the World's Proverbs Arranged Linguistically*. Londra: George Routledge and Sons, 1938.
- Dundes, Alan. "Metafolklore anda Oral Literary Criticism". *Nomist* (1966), 505-16.
- . 1975. "On the Structure of the Proverb". *Proverbium* 25: 961-73. Finnegan, R. *Oral Literature in Africa*. Oxford: Clarendon Press, 1970.
- Gökyay, O. Şaik. *Dede Korkut*. İstanbul, 1938 [Oğuzname, Topkapı Sarayı'nın kütüphanesinde, Türkçe çeviri].
- İzbulak, Veled. *Atalar Sözü*. İstanbul, 1936.
- Köprülü, M.F. "Atasözü". *İslam Ansiklopedisi*.
- Lewis, Geoffrey. *The Book of Dede Korkut*. New York: Penguin Books, 1974.
- McKenna, F. "The Proverb in Humanistic Studies: Language, Literature anda Culture". *The French Review* (1974) 48: 381.

Messenger, John. "The Role of Proverb in a Nigerian Judicial System". *Southern Journal of Anthropology* (1959) 15: 64-73.

Miller, John William. *Definition of the Thing*. New York: W. W. Northon & Company, 1980.

Oy, Aydın. *Tarih Boyunca Türk Atasözleri*. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 1972.

Raymond, Joseph. "Attitudes and Cultural Patterns in Spanish Proverbs". *The Americas* 11 (1954): 57-77.

Soysal, Ragıp. *Türk Atasözleri*. Ankara: Aynur Matbaası, 1971.

Walser, Ferdinand. *Luganda Proverbs*. Berlin: Reisner, 1982.

Yakul al-Hakim al-Thirmidi. *Al-Amsal min al-kitab v'al-sunne*, Cairo, 1975.

Yankah, Kwesi. "The Proverb in the Context of Akan Rhetoric". Ph.D. Thesis, Bloomington: Indiana University, Folklore Institute, 1985.

Zhirmunskii, V. "Legenda o Prizvanii Pevtsa". *In Issledovania po istorii kultury narodov vostaka*. Ed. V.V.Struve. Leningrad, 1960.

İlave

Champion koleksiyonunda yer almayan atasözü hakkında atasözleri

Türkiye'den:

1. Atalarsözü, sözlerin özü. Oy: 430.
2. Atalarsözünü tutmayanı yabana atarlar. Soysal: 55.
3. Ulu sözü dinlemeyen uluyukalı. Soysal: 55.
4. Atalarsözü evlada mirastır. Soysal: 55.
5. Atalarsözü kitabıdır, yabana atılmaz. Soysal: 55.
6. Atalarsözü tutan yüce dağlar aşar. Soysal: 55.
7. Atalarsözü tutmayanın yolu ya teke ya büke. Soysal: 55.
8. Atalarsözü tutmayan ok gibi atılır. Soysal: 55.
9. Atalarsözü Kur'an'a girmez yanınca yel yel yarışur. İzbudak 1936: Önsöz.
10. Ataların bir sözü bin öğüdü geçer. Oy: 430. Uganda'dan: (Walser, Ferdinand)
11. Nerede cüzzamlı biri varsa o atasözlerinde konuşmaz. (No. 0708, p. 63)
12. Nerede topal biri varsa o atasözü kullanmaz. (No. 0709, p. 63)
13. Atasözü yenisini biçimlendirmek için bir örnek teşkil eder. (No. 3957, p.356)
14. Bir çocuğa atasözüyle hitap etmem. (No. 4841, p. 434)
15. Aile reisinin atasözleri söylediğini farketmiş halde battaniyeyi başına çekiyorsun. (No. 4875, p. 435)